ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXXI, 11 SECTIO G 1984

Uniwersytet Leningradzki

Aleksiej SANTAŁOW

Pogłębienie zasady humanizmu w ustawodawstwie pracy poprawczej ZSRR

Углубление принципа гуманизма в исправительно-трудовом законодательстве СССР

Vertiefung des Humanitätsgrundsatzes in der Gesetzgebung der Besserungsarbeit in der UdSSR

1

Zasada humanizmu jest jedną z wiodących w każdej gałęzi radzieckiego prawa, a w tym także prawa pracy poprawczej. Realizuje ono bowiem zadania poprawy i wychowania skazanych w duchu rzetelnego stosunku do pracy, przestrzegania prawa i poszanowania zasad socjalistycznego społeczeństwa (art. 1 *Podstaw ustawodawstwa pracy poprawczej*). Stwarza ono każdemu człowiekowi pracy możliwość powrotu do pożytecznej działalności (program KP ZSRR). Jednakowoż humanizm radzieckiego prawa pracy poprawczej przejawia się nie tylko w stawianiu i realizowaniu wysoce humanitarnych zadań. Nie mniej ważny jest fakt, że realizowanie tych zadań osiąga się humanitarnymi środkami. Dlatego, od pierwszych aktów prawnych dotyczących prawa pracy poprawczej aż do obecnie obowiązującego ustawodawstwa, niezmiennie utrzymuje się zasadę, że wykonanie kary nie może pociągać za sobą fizycznych dolegliwości ani poniżenia godności ludzkiej (art. 1 *Podstaw ustawodawstwa pracy poprawczej*).

Oczywiście, kara powinna zawierać element represji, inaczej nie byłaby karą, dlatego jej wykonanie nierozerwalnie związane jest z określonymi dolegliwościami, tj. ograniczeniami i pozbawieniem uprawnień. Jeśliby ona zawierała się tylko w moralnym zarzucie, to w dzisiejszych

czasach nie wypełniałaby funkcji zapobiegania przestępczości. Jednak suma tych dolegliwości określona jest nie tylko charakterem i ciężkością popełnionego przestępstwa (co wiąże się z ideą sprawiedliwości), ale zasadą humanizmu. Ta zasada wymaga ustanowienia tylko takich minimalnych ograniczeń prawnych dla skazanych, które są konieczne do zrealizowania zadań zapobiegania przestępczości.

W obowiązującym radzieckim prawie pracy poprawczej istnieje wiele przepisów świadczących o humanitarnym podejściu do skazanych w procesie wykonania kary, w szczególności najsurowszej — pozbawienia wolności. Stosownie do obowiązujących przepisów prawnych, osoby po raz pierwszy skazane na karę pozbawienia wolności odbywają ją w granicach republiki autonomicznej, kraju lub obwodu, w którym przebywały do momentu aresztowania lub osądzenia. Administracja aresztu tymczasowego obowiązana jest poinformować rodzinę skazanego o tym, gdzie został on skierowany w celu odbywania kary. Administracja zakładu karnego ze swej strony winna powiadomić rodzinę skazanego o jego przybyciu w celu odbywania kary, przekazać jej adres zakładu karnego oraz poinformować o zasadach uzyskiwania widzeń, wysyłania paczek czy przekazów.

Skazani na karę kryminalną, a w tym również na karę pozbawienia wolności, mają obowiązki oraz korzystają z praw, tak jak wszyscy obywatele ZSRR, z ograniczeniami wynikającymi z ustawy, orzeczenia sądu lub z rygoru danego rodzaju kary. Nie izoluje się ich ze społeczeństwa, a wręcz przeciwnie — umożliwia się im rozległe kontakty. W szczególności skazanym na karę pozbawienia wolności zezwala się na nabywanie bez ograniczeń literatury (poprzez sieć handlu książkami), a także prenumerowanie gazet i czasopism wydawanych w ZSRR. Można wskazać i na takie humanitarne zasady radzieckiego prawa pracy poprawczej, jak częste widzenia z bliskimi członkami rodziny czy też prawo przebywania poza kolonią bez konwoju, prawo zamieszkiwania poza terytorium kolonii, przysługujące kobietom na czas zwolnienia od pracy z powodu ciąży i porodu, a także do czasu osiągnięcia przez dziecko wieku 2 lat. Z tymi postanowieniami o charakterze humanitarnym wiąże się zakaz stosowania kaftana bezpieczeństwa, a w przypadku próby ucieczki — zakaz stosowania broni palnej do nieletnich i kobiet; obowiązek zabezpieczenia skazanym koniecznych dla człowieka warunków socjalno-bytowych — odzieży, żywności, pomocy lekarskiej, zwolnienia z powodu choroby

2

Dalszy rozwój humanitarnych zasad prawa pracy poprawczej można odnotować w dekretach Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 8 II 1977 r. *O wprowadzeniu zmian i uzupełnień w ustawodawstwie karnym ZSRR*

i *O wprowadzeniu uzupełnień i zmian do podstaw ustawodawstwa pracy poprawczej w ZSRR i Republik Związkowych.* Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR *O wprowadzeniu zmian i uzupełnień w ustawodawstwie karnym ZSRR* wprowadza nowy typ kolonii-osiedla dla osób odbywających karę pozbawienia wolności, jeżeli popełniły one przestępstwa z winy nieumyślnej. Stosownie do nowej redakcji art. 23 *Podstaw ustawodawstwa karnego,* do kolonii-osiedla kieruje się dorosłych mężczyzn i kobiety skazane po raz pierwszy na karę pozbawienia wolności na okres nie przekraczający 5 lat, za przestępstwa popełnione z winy nieumyślnej. Stosownie do uzasadnionego postanowienia sądu, w zależności od charakteru i stopnia społecznego niebezpieczeństwa popełnionego przestępstwa, osobowości sprawcy i innych okoliczności sprawy do kolonii-osiedla dla osób, które popełniły przestępstwa z winy nieumyślnej, mogą być kierowani skazani na karę pozbawienia wolności w wymiarze ponad 5, ale nie więcej niż 10 lat.

Problem dotyczący oddzielnego przetrzymywania osób, które popełniły przestępstwa z winy nieumyślnej, usiłowano rozwiązać za pomocą eksperymentu, a w końcu otrzymał on ramy ustawowe. Jak bardzo różni się od siebie umyślność i nieumyślność, tak też różni się i organizacja pracy mającej na celu poprawę i wychowanie osób, które popełniły przestępstwa z winy umyślnej i z winy nieumyślnej. Co najważniejsze, w stosunku do osób, które popełniły przestępstwa z winy nieumyślnej, nie jest konieczna szczególnie surowa kara w celu zapobieżenia w przyszłości ich powrotowi do przestępstwa. Skazany z reguły odczuwa toczące się postępowanie karne jako dolegliwość, przeżywa je, dręczą go wyrzuty sumienia.

Warunki, jakie panują w koloniach-osiedlach wykazują istotne różnice w stosunku do kolonii pracy poprawczej o rygorze podstawowym, gdzie przetrzymywano skazanych za przestępstwa nieumyślne do czasu uchwalenia dekretów z lutego 1977 r. W koloniach-osiedlach nie występują takie atrybuty miejsca pozbawienia wolności, jak ogrodzenie, drut kolczasty, uzbrojeni strażnicy. Skazanym zezwala się na swobodne przemieszczanie się po terytorium osiedla, zamieszkiwanie w kolonii ze swoimi rodzinami, na uzyskiwanie domu mieszkalnego i prowadzenie własnego gospodarstwa. Mężczyzn nie izoluje się od kobiet. Tak więc kolonie-osiedla są zakładami karnymi typu półotwartego, gdzie skazani, chociaż pozostają pod nadzorem, za zezwoleniem administracji mogą przebywać poza terenem kolonii bez nadzoru, jeśli jest to konieczne z uwagi na charakter wykonywanej pracy lub w związku z pobieraniem nauki. Przestępstwa z winy nieumyślnej w ogólnej strukturze przestępczości stanowią 12% [1], a zatem znaczna grupa osób odbywa karę pozbawienia wolności w warun-

[1] Zob. *Kriminołogija,* Jurid. Lit., Moskwa 1976, s. 410.

kach istotnych złagodzeń. Najczęściej spotykaną kategorią tych osób są skazani za naruszenie zasad ruchu drogowego (art. 211 k.k. RSFRR).

Istotnym krokiem na drodze dalszej humanizacji wykonywania kary pozbawienia wolności jest uzupełnienie *Podstaw ustawodawstwa pracy poprawczej* przez art. 24[1] „O krótkoterminowych wyjazdach poza terytorium miejsc pozbawienia wolności".

Skazani, którzy znajdują się w koloniach pracy poprawczej o rygorze podstawowym, w koloniach-osiedlach dla osób, które popełniły przestępstwo z winy nieumyślnej, w koloniach-osiedlach i koloniach wychowawczo-poprawczych, mogą otrzymać zezwolenie na wyjazd poza terytorium miejsc pozbawienia wolności na okres nie dłuższy niż 7 dni, nie licząc czasu koniecznego na przejazd w obie strony (nie więcej niż 5 dni), w związku z zaistnieniem wyjątkowych okoliczności: śmierć lub ciężka choroba członka najbliższej rodziny, zagrażająca życiu chorego, klęska żywiołowa, która wyrządziła materialną szkodę skazanemu lub rodzinie. Zezwolenia na wyjazd udziela naczelnik zakładu karnego w porozumieniu z prokuratorem. Czas przebywania skazanego poza terytorium zakładu karnego zalicza się do okresu odbywania kary.

Istotne znaczenie mają normy przewidujące możliwość zaliczenia do ogólnego stażu pracy czasu odbywania kary w obu rodzajach kolonii-osiedli, o ustanowieniu minimum wolnego od potrąceń dla przebywających w owych koloniach (a także dla kobiet, którym zezwolono na przebywanie poza terytorium kolonii) w wysokości 50% od podstawowej sumy wynagrodzenia, o zwolnieniu z pracy w celu zdania egzaminów w szkole, z udzieleniem w tym czasie bezpłatnego wyżywienia, o możliwości otrzymywania dodatkowych paczek i przekazów (kobiet ciężarnych, karmiących matek, nieletnich i chorych).

3

W ostatnich latach w radzieckim prawie karnym i prawie pracy poprawczej podejmuje się środki w celu ograniczenia stosowania pozbawienia wolności jako środka walki z przestępczością i karania winnych. Jednym z najistotniejszych środków tego kierunku jest wprowadzenie warunkowego skazania na karę pozbawienia wolności z obowiązkowym wdrożeniem do pracy (art. 23[2] *Podstaw ustawodawstwa karnego*). Od czasu wprowadzenia tego środka w r. 1970 stosowanie kary pozbawienia wolności zmniejszyło się o ok. 10—12%. Artykuł 23[2] *Podstaw ustawodawstwa karnego* ustanawia możliwość dalszego rozszerzenia stosowania tego środka drogą zwiększenia kręgu osób, do których on może być stosowany. Jeśli wcześniej warunkowe skazanie na karę pozbawienia wolności z obo-

wiązkowym wdrożeniem skazanego do pracy można było stosować na okres 1—3 lat, to art. 23^2 *Podstaw...* dopuszcza stosowanie go od 3 mies. do 3 lat (przy przestępstwach z winy nieumyślnej do 5 lat), a także zwęża krąg osób, w stosunku do których zakazuje się stosowania tego rodzaju środka.

Normy ustawodawstwa pracy poprawczej, regulujące tryb wykonania tego środka, zawierają tylko minimum ograniczeń koniecznych do poprawy i wychowania skazanych, bez izolowania ich od społeczeństwa, a tylko w warunkach nadzoru; są to następujące obciążenia:

1) obowiązek pracy w okresie ustanowionym w wyroku sądowym w miejscu wskazanym przez organ wykonujący orzeczenie (skazani na okres nie przekraczający 1 roku są wdrażani do pracy na budowach położonych w miejscu ich stałego zamieszkiwania lub w innych miejscowościach w granicach danego obwodu, kraju lub republiki autonomicznej);

2) zakaz opuszczania granic administracyjnych rejonu miejsca pracy bez specjalnego zezwolenia organu nadzoru;

3) obowiązek okresowego stawiania się w celu rejestracji do organu nadzoru (od 1 do 4 razy w miesiącu);

4) obowiązek zamieszkiwania w specjalnych internatach.

Charakter wskazanych ograniczeń (występowanie w *Podstawach ustawodawstwa karnego* specjalnego przepisu przewidującego ten środek kary, a w *Podstawach ustawodawstwa pracy poprawczej* — norm regulujących tryb jego wykonania) pozwala z większą jeszcze pewnością traktować ten środek jako samodzielny rodzaj kary. Chociaż środek ten nie jest przewidziany w systemie kar, jednak należy umiejscowić go pomiędzy karą pozbawienia wolności a karą pracy poprawczej. Samodzielność tego środka można uzasadnić również powołaniem się na nową instytucję prawa karnego — warunkowe zwolnienie z miejsc pozbawienia wolności z obowiązkowym wdrożeniem skazanego do pracy. Instytucja ta stanowi zamianę pozbawienia wolności na karę łagodniejszą — warunkowe skazanie na karę pozbawienia wolności z obowiązkowym wdrożeniem skazanego do pracy. Zarówno warunkowe skazanie, jak i warunkowe zwolnienie z obowiązkowym wdrożeniem do pracy niczym się od siebie nie różnią w zakresie rygoru odbywania i trybu wykonywania. Humanizm warunkowego skazania i warunkowego zwolnienia wyraża się nie tylko przez to, że rozszerza krąg osób, którym się daje możliwość poprawy, bez ich izolacji od społeczeństwa, wśród ludzi pracy przedsiębiorstw i budów gospodarki narodowej. Charakteryzuje go również to, że wymienione środki nie przeciwstawiają się zadaniom zapobiegania popełniania nowych przestępstw przez skazanych, a zatem zadaniom ochrony interesów państwa i obywateli. W wywiadzie udzielonym gazecie „Prawda" wiceminister spraw wewnętrznych ZSRR, I. Bogatyrjow, powiedział — „Statystyka świadczy

o tym, że warunkowo zwolnieni z obowiązkiem wdrożenia do pracy znacznie rzadziej popełniają nowe przestępstwa niż skazani, którzy cały okres spędzili w kolonii. Niedawno pracownicy naszego Ministerstwa zbadali 1886 osób. Wszyscy oni niegdyś zostali warunkowo zwolnieni, a do domu wrócili 2—4 lata temu. Jak ułożyły się ich losy? 1832 osoby rzetelnie pracują lub uczą się. Tylko 47 osób zostało skazanych ponownie".[2]

Już w II programie partii, przyjętym w r. 1919, postawiono w zakresie polityki penitencjarnej (polityki pracy poprawczej) wielce ważne zadanie, sformułowane przez W. I. Lenina, przechodzenie od więzienia do zakładu wychowawczego. Więzienie już dawno przestało być nie tylko jedynym, ale i podstawowym miejscem odbywania kary pozbawienia wolności w ZSRR. Aktualnie istniejący program KP ZSRR stawia zadanie stopniowej zamiany kar kryminalnych na środki społecznego oddziaływania i wychowania. Wprowadzenie kolonii-osiedli dla osób, które popełniły przestępstwo z winy nieumyślnej, zwiększenie stosowania warunkowego skazania i warunkowego zwolnienia z obowiązkowym wdrożeniem do pracy w pełni zasługuje na traktowanie ich jako poważnego kroku na drodze realizacji programowych założeń partii, a także jako dalszego rozwoju humanitarnych zasad w prawie pracy poprawczej ZSRR.

РЕЗЮМЕ

Во вступлении автор подчеркивает ведущую роль и повсеместность принципа гуманизма в советском праве и особенное значение этих принципов в области исправительно-трудового права. На первое место в основах советского исправительно-трудового права выдвигаются не репрессивные цели, а воспитательное воздействие на осужденных. Согласно этим предпосылкам, исполнение наказаная не может сопровождаться ни физическими страданиями, ни унижением человеческого достоинства (ст. 1 Основ). Осуществляя идею гуманизма, советское исправительно-трудовое право устанавливает, например, что осужденные впервые к исправительно-трудовым работам отбывают наказание в границах автономной республики, округа или области, где пребывали до момента ареста или осуждения, администрация дома предварительного заключения или пенитенциарного учреждения обязаны сообщить родственникам осужденного место его пребывания, уведомить о правилах предоставления свиданий с заключенным и других формах общения с ним. Положения исправительно-трудового права подробно определяют права осужденных, например, в области контактов с семьей, пользования литературой, пребывания и поселения за пределами колонии, врачебной помощи, освобожения от работы по болезни.

Принципы гуманизма нашли свое дальнейшее развитие в Декретах Президиума Верховного Совета СССР от 8 II 1977 г. Был введен новый тип колонии--поселения для лиц, совершивших преступление по неосторожности. В соответствии с новой трактовкой ст. 23 Основ уголовного законодательства, в них

[2] „Prawda", 12 sierpień 1977.

могут отбывать наказание лица, впервые осужденные к лишению свободы. Большое значение имеет изолирование лиц, осужденных к лишению свободы за преступление по неосторожности, от других осужденных, а также условия, их пребывания в колонии-поселении. В колониях-поселениях, предназначенных для осужденных за совершение преступления по неосторожности, нет ограждения, изоляции мужчин от женщин, осужденные могут там проживать вместе с семьей даже за пределами территории колонии.

Следующим важным новшеством является право на 7-идневный выезд по жизненно-важным обстоятельствам, признанное преступникам, пребывающим в исправительно-трудовых колониях основного режима, в колониях-поселениях, для отбывающих наказание за преступление по неосторожности, в колониях-поселениях и в воспитательно-исправительных колониях (ст. 24[1] Основ исправительно-трудового законодательства). Существенное значение имеют также постановления о том, что время отбывания наказания в колониях-поселениях может засчитываться в общий трудовой стаж, кроме того, устанавливается минимум, свободный от удержания (50% основного заработка), освобождение осужденных на время сдачи экзаменов.

Затем автор обращает внимание на наблюдаемые в советском уголовном праве тенденции к ограничению применения наказания лишением свободы. Одним из существенных средств в этой области является расширение сферы применения условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением к труду (ст. 23[2] Основ уголовного законодательства). Введение этой меры наказания способствовало ограниченному применению безоговорочного наказания лишением свободы.

Большое значение имеет условно-досрочное освобождение. Автор выражает мнение, что условное наказание, лишением свободы и условное освобождение с обязательным привлечением к труду становятся самостоятельными видами уголовного наказания, хотя системой уголовного наказания формально не признаются. Можно их рассматривать как средство, среднее между наказанием лишением свободы и наказанием исправительными работами.

ZUSAMMENFASSUNG

Eingangs wird die führende Stellung und Allgemeingültigkeit des Humanitätsgrundsatzes im sowjetischen Recht sowie seine Bedeutung im Rahmen des Gesetzes betreffs Verbesserungsarbeit hervorgehoben. Die Grundlagen des sowjetischen Rechts betreffs Besserungsarbeit lassen nicht die Vergeltungszwecke, sondern den Zweck der Besserung des Verurteilten in den Vordergrund treten. Dieser Voraussetzung gemäss bestimmen sie, dass die Strafvollstreckung weder körperliche Leiden noch die Antastung der Menschenwürde nach sich ziehen darf (Art. 1 Grundlagen). Die Idee der Humanität verwirklichend, bestimmt die sowjetische Gesetzgebung über die Verbesserungsarbeit u.a., dass die zu dieser Strafe zum erstenmal Verurteilten diese im Raum der autonomen Republik, des Landes oder des Distrikts vollziehen, in dem sie bis zur Verhaftung oder Festsetzung verweilten. Die Verwaltung des Arrests oder der Strafanstalt ist verpflichtet, die Angehörigen des Verurteilten über dessen Aufenthaltsort zu benachrichtigen sowie über Handhabung der Besuchsbewilligung und über andere Kontaktformen zu unterrichten. Die Vorschriften des sowjetischen Gesetzes über Verbesserungsarbeit bestimmen detailliert die Rechte der Verurteilten u.a. im Bereich des Kontakts mit der Familie, der Benutzung der

Literatur, des Aufenthalts und Wohnens auswärts der Kolonie, der ärztlichen Betreuung, Entlassung wegen Krankheit. Es wurden die neuen Lösungen des sowjetischen Rechts, die mit den Dekreten des Präsidiums des Obersten Rates der UdSSR vom 8.02.1977 eingeführt worden sind und die zweifellos die Grundlage der Humanität vertiefen, besprochen. Es wurde u.a. ein neuer Kolonie-Siedlungstyp für Personen, die eine fahrlässige Straftat begangen haben, eingeführt. Gemäss der neuen Auffassung des Art. 23 der Grundlagen der Strafgesetzgebung werden darin die zum ersten Mal zur Freiheitsstrafe verurteilten Personen eingeliefert. Wichtig ist, dass gerade die für fahrlässige Straftaten verurteilten Personen getrennt und unter anderen Bedingungen als die vorsätzlichen Täter untergebracht werden. Die Kolonie-Siedlungen für fahrlässige Täter sind Anstalten von halboffenem Typ, in denen es keine Mauer, keine Trennung der Männer von den Frauen gibt, und in denen die Verurteilten mit ihren Familien oder sogar ohne Aufsicht ausserhalb des Koloniegeländes wohnen dürfen.

Eine wichtige neue Lösung ist die Zuerkennung des Rechtes, für 7 Tage wegen wichtiger Lebensangelegenheiten (Art. 24^1 der Grundlagen der Besserungsarbeitgesetzgebung) den Ort zu verlassen, denjenigen Tätern, die in Kolonien für Besserungsarbeit von normaler Strenge, in Kolonie-Siedlungen für fahrlässige Täter sowie in Kolonie-Siedlungen und Erziehungs-Besserungskolonien untergebracht sind. Wesentliche Bedeutung haben auch folgende Bestimmungen: die Möglichkeit der Anrechnung auf allgemeine Arbeitszeit des Zeitraumes der Strafvollstreckung in Kolonie-Siedlungen, die Festsetzung des von Abzügen freien Minimums (50% der Grundsumme des Verdienstes) und die Freilassung des Täters zwecks Ablegung von Prüfungen. Ferner wurde auf die Tendenz des sowjetischen Strafrechts zur Beschränkung der Anwendung der Freiheitsstrafe hingewiesen. Eine der wesentlichsten Massnahmen in diesem Bereich ist die Erweiterung der Anwendung der bedingten Freiheitsstrafe mit obligatorischer Arbeitsaufnahme (Art. 23^2 der Grundlagen der Strafgesetzgebung). Die Einführung dieser Massnahme trug zum Rückgang der Anwendung der bedingungslosen Freiheitsstrafe bei. Eine grosse Bedeutung wird auch der vorfristigen, bedingten Entlassung beigemessen. Es wurde auch die Meinung geäussert, dass die bedingte Freiheitsstrafe und bedingte Entlassung mit obligatorischer Arbeitsaufnahme zu selbständigen Strafmassnahmen werden, obwohl sie im System der Strafmassnahmen als solche formell nicht anerkannt sind. Sie sind zwischen die Freiheitsstrafe und Besserungsarbeitsstrafe zu stellen.